

@ketabdar52

کانال پژوهش مهرگان در ایتا و تلگرام

تمام حقوق این اثر متعلق به دانشکده علوم حدیث است.

کانال پژوهش مهرگان در ایتا و تلگرام

اگر این اثر قابل تقدیم باشد؛

تقدیم به محضر حضرت سکینه علیها السلام

که نقش ثمربخشان در تداوم انقلاب پدر،

او را سرمشق دختران جهان ساخت،

سرمشق آن‌هایی که در بحبوحه‌ی حوادث ناگوار،

آزادی و آزادگی را پیشه خویش می‌سازند و در زیر درفش ولایت،

ثابت قدم می‌مانند و با حفظ عفت و وقار خویش،

از حریم ولایت و دیانت پاسداری می‌کنند.

کانال پژوهش مهرگان در ایتا و تلگرام

چکیده

اعتقادات که زیربنا و هندسه فکری و نگرشی افراد را تشکیل می‌دهد و از آن به جهان بینی نیز تعبیر می‌شود، مبنایی برای نگرش و رفتار آدمی است. درباره تأثیر اعتقادات یا همان باورها با اخلاق می‌توان گفت، انسانی که عقیده خاصی را پذیرفته، خلقی متناسب با آن، خواهد داشت و اگر بر اثر عواملی از عقیده خود منصرف شود، آن خلق را نیز از دست می‌دهد. تناسب جهان بینی و اندیشه با رفتار و عمل، از ضروریات یک نظام فکری منسجم و هدفمند به شمار می‌رود. اهمیت نظام اعتقادی یا همان جهان بینی چنان است که تمام تحولات اجتماعی، در گرو تغییر و تحول در جهان بینی و نگرش جامعه است. از این رو مشاهده می‌شود که در قرآن کریم بیشترین تکیه و تأکید پیامبران بر تغییر و اصلاح جهان بینی و اعتقادات مردم است و دعوت به توحید و نهی از شرک و بت پرستی و طاغوت، محور دعوت انبیا را تشکیل می‌دهد. هم چنین رها کردن انسان‌ها از قید و بندهای ذهنی و افکار و اندیشه‌هایی که سد راه انسان‌ها است، یکی از مهم‌ترین کارهای پیامبران در قرآن به شمار رفته است. آنچه در این تحقیق مد نظر است، نقش اعتقادات یا همان باور توحید در اخلاق اجتماعی است، که برای این منظور ابتدا به بررسی تأثیر اعتقادات بر اعمال می‌پردازیم و به دنبال آن به مقایسه ویژگی‌های افراد دو جامعه‌ای که یکی باور توحیدی دارد و دیگری ندارد، پرداخته می‌شود و در نهایت برای اینکه اثر باور این افراد در اخلاق اجتماعی مشخص شود، بعد از جمع آوری ویژگی‌های دو گروه، با توجه به آیات قرآن کریم، به اثری که این ویژگی‌ها در اخلاق اجتماعی می‌گذارند، می‌پردازیم.

کلید واژه‌ها: باور، باور توحید، اعمال، اخلاق اجتماعی.

کانال پژوهش مهرگان در ایتا و تلگرام

فهرست مطالب

صفحه	عناوین
	فصل اول: کلیات و مفاهیم
۱۸	۱. کلیات و مفاهیم
۱۸	۱.۱. کلیات
۱۸	۱.۱.۱. ضرورت و اهداف
۱۹	۱.۱.۲. سوالات تحقیق
۱۹	۱.۱.۳. فرضیات تحقیق
۲۰	۱.۱.۴. پیشینه تحقیق
۲۰	۱.۱.۵. روش کار
۲۱	۱.۲. مفاهیم
۲۱	۱.۲.۱. مفهوم شناسی اخلاق
۲۱	۱.۲.۱.۱. اخلاق در لغت
۲۲	۱.۲.۱.۲. اخلاق در اصطلاح
۲۴	۱.۲.۱.۳. اخلاق در قرآن
۲۴	۱.۲.۱.۴. ملاک حسن و قبح اخلاقی
۲۵	سودجویی
۲۵	دولت و حکومت
۲۶	شرع
۲۶	عقل
۲۷	۱.۲.۱.۵. اخلاق اجتماعی
۲۷	۱.۲.۱.۶. اهمیت زندگی اجتماعی
۲۸	۱.۲.۱.۷. رابطه اخلاق با قوانین اجتماعی و حقوق
۲۹	۱.۲.۲. مفهوم شناسی باور
۲۹	۱.۲.۲.۱. باور در لغت

کانال پژوهش مهرگان در ایتا و تلگرام

- ۱.۲.۲.۲. فرق باور و تصور ۳۰
- ۱.۲.۲.۳. ویژگی‌های باور ۳۰
- ۱- فرق میان باور و اسناد آن ۳۱
- ۲- ذومراتب بودن باور ۳۱
- ۱.۲.۲.۴. باور توحید ۳۲
- ۱.۲.۳. رابطه باورها و اعمال انسانی ۳۳
- ۱.۲.۳.۱. اهمیت اعمال ۳۳
- ۱.۲.۳.۲. تأثیر باور بر عمل ۳۴
- ۱.۲.۳.۳. چگونگی تأثیر باور بر عمل ۳۶
- ۱.۲.۳.۳.۱. رابطه باور با شناخت ۳۶
- ۱.۲.۳.۳.۲. رابطه باور با گرایش ۳۷
- ۱.۲.۳.۳.۳. رابطه باور با اراده ۳۸
- ۱.۲.۳.۴. شکل‌گیری شاکله ۳۹

فصل دوم: عوامل اجتماعی عدم شکوفایی باور توحید

۲. عوامل اجتماعی عدم شکوفایی باور توحید ۴۲
- ۲.۱. عواملی که به واسطه حضور شخص در جامعه موجب حجاب فطرت می‌شود ۴۳
- ۲.۱.۱. ترس ۴۳
- ۲.۱.۱.۱. ترس از تنهایی ۴۵
- ۲.۱.۱.۲. ترس از فقر ۴۶
- ۲.۱.۲. تکبر ۴۸
- ۲.۱.۳. مجادله با حق ۴۹
- ۲.۱.۴. هم‌نشینی بد ۵۰
- ۲.۲. عواملی که موجب شده امت‌ها دعوت توحیدی انبیا را نپذیرند ۵۱
- ۲.۲.۱. چگونگی برخورد مردم با مسأله نبوت ۵۲
- ۲.۲.۱.۱. انکار نبوت ۵۳

کانال پژوهش مهرگان در ایتا و تلگرام

- ۵۳.....۲.۲.۱.۲. توسل به دلایل بی‌پایه در انکار نبوت
- ۵۵.....۲.۲.۱.۳. متعهد نبودن به شناخت
- ۵۶.....۲.۲.۱.۴. توجیهات منکران
- ۵۷.....۲.۲.۱.۵. عوامل انکار نبوت
- ۵۸.....۲.۲.۲. پیروی از پدران
- ۵۸.....۲.۲.۲.۱. تعصب و جهالت
- ۵۹.....۲.۲.۲.۲. کسانی که باید از آن‌ها پیروی کرد
- ۶۰.....۲.۲.۳. مستضعفان و گروه کم درآمد، اکثریت یاران پیامبرند
- ۶۱.....۲.۲.۳.۱. تقوا ملاک برتری
- ۶۲.....۲.۲.۴. درخواست معجزه و عدم تسلیم در برابر حقیقت
- ۶۳.....۲.۲.۴.۱. درخواست‌های نامعقول
- ۶۴.....۲.۲.۴.۲. هدایت و معرفت به امر خداست
- ۶۴.....۲.۲.۵. بت‌ها را مایه مودت میان خود قرار می‌دادند
- ۶۵.....۲.۲.۵.۱. سرانجام این دوستی
- ۶۷.....۲.۲.۶. رقابت‌های قبایل
- ۶۸.....۲.۲.۷. پیروی عوام از علمای یهود
- ۶۹.....۲.۲.۸. ظلم
- ۷۰.....۲.۲.۹. توطئه سامری
- ۷۰.....۲.۲.۹.۱. انواع رهبری
- فصل سوم: آثار اجتماعی باور و عدم باور توحید
- ۷۴.....۳. آثار اجتماعی باور و عدم باور توحید
- ۷۷.....۳.۱. صفات افرادی که توحید را باور کرده‌اند و آثار آن
- ۷۷.....۳.۱.۱. آرامش دل
- ۷۸.....حفظ اسرار نتیجه آرامش دل
- ۷۹.....۳.۱.۲. نصیحت‌پذیری

کانال پژوهش مهرگان در ایتا و تلگرام

- ۷۹ مانع تکرار اشتباه نتیجه نصیحت پذیری
- ۸۰ ۳.۱.۳ حسادت نورزیدن
- ۸۰ ۳.۱.۳.۱ دیگران را بر خود ترجیح دادن
- ۸۱ ۳.۱.۳.۲ غبطه خوردن
- ۸۱ پیشرفت جامعه نتیجه حسادت نورزیدن
- ۸۲ ۳.۱.۴ گفتار افراد را در اظهار اسلام معتبر دانستن
- ۸۲ رفع بدگمانی نسبت به افراد نتیجه گفتار افراد را در اظهار اسلام معتبر دانستن
- ۸۳ ۳.۱.۵ گمان نیک داشتن و پرهیز از بدگمانی
- ۸۴ رواج دوستی و محبت در جامعه نتیجه گمان نیک داشتن و پرهیز از بدگمانی
- ۸۴ ۳.۱.۶ وفای به عهد
- ۸۵ جلب اعتماد نتیجه وفای به عهد
- ۸۶ ۳.۱.۷ به نرمی راه رفتن و متواضع بودن
- ۸۶ ۳.۲ صفات افرادی که توحید را باور نکرده اند و آثار آن
- ۸۶ ۳.۲.۱ ترسان و متزلزل بودن
- ۸۷ شکست نتیجه ترسان و متزلزل بودن
- ۸۷ ۳.۲.۲ پند نگرفتن
- ۸۸ مهر خوردن قلب و هدایت ناپذیری نتیجه پند نگرفتن
- ۸۸ ۳.۲.۳ حسدورزی
- ۸۹ زمینه سازی ارتداد و توطئه فرهنگی نتیجه حسدورزی
- ۸۹ ناامنی نتیجه حسدورزی
- ۹۰ ۳.۲.۴ نقض پیمان
- ۹۱ نفاق نتیجه نقض پیمان
- ۹۱ ۳.۲.۵ تکبر
- ۹۲ رعایت نکردن حقوق دیگران نتیجه تکبر
- ۹۲ ریا نتیجه تکبر

کانال پژوهش مهرگان در ایتا و تلگرام

- ۹۳.....جدال نتیجه تکبر.....
- ۳.۳.۳.....رفتار افرادی که توحید را باور کرده‌اند و آثار آن.....
- ۹۴.....۳.۳.۱.....پیروی از حقیقت.....
- ۹۴.....از بین رفتن ترس و اندوه نتیجه پیروی از حقیقت.....
- ۹۵.....برقراری صلح و سلامتی در جامعه نتیجه پیروی از حقیقت.....
- ۳.۳.۲.....دیده‌ها را فرو بستن و پاک دامن بودن و زینت خود را آشکار نکردن.....
- ۹۶.....استحکام پیوند خانواده و پاکی و طهارت جامعه نتیجه پاک دامن بودن.....
- ۹۶.....مورد اذیت قرار نگرفتن زنان نتیجه پاک دامن بودن.....
- ۳.۳.۳.....راست‌گویی.....
- ۹۸.....اصلاح اعمال نتیجه راست‌گویی.....
- ۳.۳.۴.....اجرای احکام الهی.....
- ۹۹.....حفاظت انسان‌ها از زیان‌های طبیعی نتیجه اجرای احکام الهی.....
- ۳.۳.۵.....اهمیت به جمع و حفظ حرمت مساجد.....
- ۱۰۱.....رفع اختلاف و حفظ وحدت جامعه نتیجه اهمیت به جمع و حفظ حرمت مساجد.....
- ۳.۳.۶.....اطاعت‌پذیری.....
- ۳.۳.۶.۱.....اطاعت از خداوند.....
- ۳.۳.۶.۲.....اطاعت از قرآن.....
- ۳.۳.۶.۳.....اطاعت از پیامبر.....
- ۳.۳.۷.....به عدالت حکم کردن.....
- ۳.۳.۸.....انفاق کردن.....

کانال پژوهش مهرگان در ایتا و تلگرام

- ۱۱۰.....پاکی و طهارت فرد و جامعه و رفع مشکلات ناشی از مسائل اقتصادی نتیجه انفاق کردن
- ۱۱۱.....۳.۳.۹.جهاد کردن
- ۱۱۱.....پیروزی نتیجه جهاد کردن
- ۱۱۲.....ایجاد رابطه ولایی نتیجه جهاد کردن
- ۱۱۲.....۳.۳.۱۰.اصلاح امور یتیم
- ۱۱۴.....۳.۳.۱۱.انجام کار خیر و سبقت در نیکی‌ها
- ۱۱۴.....۳.۳.۱۲.مصونیت از ارتکاب قتل
- ۱۱۴.....حفظ امنیت اجتماعی نتیجه نریختن خونی به ناحق
- ۱۱۵.....۳.۳.۱۳.نیکی به پدر و مادر
- ۱۱۶.....شکل گیری محبت و روابط انسانی نتیجه نیکی به پدر و مادر
- ۱۱۶.....۳.۳.۱۴.مشورت کردن
- ۱۱۷.....اداره بهتر امور نتیجه مشورت کردن
- ۱۱۷.....دوری از غرور نتیجه مشورت کردن
- ۱۱۷.....دوری از حسادت نتیجه مشورت کردن
- ۱۱۸.....۳.۳.۱۵.جبران کردن خطاهای گذشته
- ۱۱۸.....دوستی دشمنان نتیجه جبران کردن خطاهای گذشته
- ۱۱۸.....۳.۳.۱۶.اصلاح طلبند
- ۱۱۹.....اصلاح روابط در جامعه نتیجه اصلاح طلبی
- ۱۱۹.....رفع اندوه نتیجه اصلاح طلبی
- ۱۲۰.....۳.۳.۱۷.همکاری در نیکی‌ها
- ۱۲۱.....حفظ امنیت نتیجه همکاری در نیکی‌ها
- ۱۲۲.....۳.۳.۱۸.حفظ آداب مجالس
- ۱۲۲.....۳.۳.۱۸.۱.جا باز کردن در مجالس برای یکدیگر
- ۱۲۲.....۳.۳.۱۸.۲.نجوا در نیکی‌ها
- ۱۲۳.....تحکیم پیوند نتیجه حفظ آداب مجالس

کانال پژوهش مهرگان در ایتا و تلگرام

- ۳.۳.۱۹. استهزا نکردن ۱۲۳
- حفظ حرمت افراد نتیجه استهزا نکردن ۱۲۴
- ۳.۳.۲۰. غیبت نکردن ۱۲۴
- حفظ آبروی افراد نتیجه غیبت نکردن ۱۲۴
- ۳.۳.۲۱. پرهیز از نزاع ۱۲۵
- اقتدار اجتماعی نتیجه پرهیز از نزاع ۱۲۵
- ۳.۳.۲۲. اجرای قصاص ۱۲۶
- حفظ حیات جامعه و کنترل افراد نتیجه اجرای قصاص ۱۲۶
- ۳.۳.۲۳. کم فروشی نکردن ۱۲۷
- گسترش خیر و برکات اقتصادی در جامعه و رسیدن به آرامش نتیجه کم فروشی نکردن ۱۲۸
- ۳.۳.۲۴. خویشتن داری در برابر فقدان مال ۱۲۸
- مخالفت با رشوه و برقراری عدالت نتیجه خویشتن داری در برابر فقدان مال ۱۲۹
- ۳.۳.۲۵. صبر در جنگ و سختی ۱۳۰
- پیروزی نتیجه صبر در جنگ و سختی ۱۳۰
- آرامش روحی نتیجه صبر در جنگ و سختی ۱۳۱
- ۳.۳.۲۶. توقف کردن در جایی که علم ندارند ۱۳۲
- حفظ روابط اجتماعی نتیجه توقف در جایی که علم ندارند ۱۳۲
- ۳.۳.۲۷. خشم را فرو بردن و گذشتن از مردم ۱۳۲
- ۳.۳.۲۸. مهربانی با یکدیگر و سخت گیری بر کافران ۱۳۳
- استقلال جامعه و خشم کافران نتیجه مهربانی با یکدیگر و سخت گیری بر کافران ۱۳۴
- ۳.۳.۲۹. منت نگذاشتن ۱۳۵
- رواج روحیه اخلاص در جامعه نتیجه منت نگذاشتن ۱۳۵
- ۳.۴. رفتار افرادی که توحید را باور نکرده اند و آثار آن ۱۳۶
- ۳.۴.۱. کتمان حقیقت ۱۳۶
- ۳.۴.۲. عدم صدق ۱۳۷

کانال پژوهش مهرگان در ایتا و تلگرام

- ۱۳۷.....بدعت گذاری نتیجه عدم صدق
- ۱۳۷.....سلب اعتماد نتیجه عدم صدق
- ۱۳۸.....۳.۴.۳.عدم اطاعت درست
- ۱۳۸.....۳.۴.۳.۱.اطاعت از شیطان
- ۱۳۸.....اشاعه فحشا نتیجه اطاعت از شیطان
- ۱۳۹.....اشاعه زشت کاری و افترا به خداوند نتیجه اطاعت از شیطان
- ۱۴۰.....بدعت گذاری نتیجه اطاعت از شیطان
- ۱۴۰.....ریا کاری نتیجه اطاعت از شیطان
- ۱۴۱.....۳.۴.۳.۲.تحریف سخن خداوند
- ۱۴۱.....گرفتار عذاب الهی شدن نتیجه تحریف سخن خداوند
- ۱۴۱.....۳.۴.۴.ظلم کردن
- ۱۴۳.....زوال نعمت نتیجه ظلم کردن
- ۱۴۳.....ولایت ظالمان نتیجه ظلم کردن
- ۱۴۴.....۳.۴.۵.بخل ورزیدن
- ۱۴۵.....انحطاط جامعه نتیجه بخل ورزیدن
- ۱۴۵.....۳.۴.۶.مبارزه در راه حمایت از طاغوت
- ۱۴۵.....ترس و خوف نتیجه مبارزه در راه حمایت از طاغوت
- ۱۴۶.....عدم تحمل سختی نتیجه مبارزه در راه حمایت از طاغوت
- ۱۴۷.....۳.۴.۷.عدم توجه به یتیم
- ۱۴۷.....۳.۴.۸.دروی از کار خیر
- ۱۴۸.....۳.۴.۹.داعیه اصلاح طلبی دارند در حالی که مفسدند
- ۱۴۸.....رواج فساد در جامعه نتیجه مفسد بودن
- ۱۴۹.....۳.۴.۱۰.امر به منکر و نهی از معروف کردن
- ۱۴۹.....دگرگونی ارزش ها نتیجه امر به منکر و نهی از معروف کردن
- ۱۵۰.....۳.۴.۱۱.رشوه گرفتن

کانال پژوهش مهرگان در ایتا و تلگرام

- ۳.۴.۱۲. دشمنی با مؤمنان و دوستی با کافران ۱۵۰
- ایجاد فتنه و فساد نتیجه دشمنی با مؤمنان و دوستی با کافران ۱۵۱
- ۳.۵. باورها و نگرش‌هایی که به دنبال باور توحید شکل می‌گیرند ۱۵۲
- ۳.۵.۱. احساس فقر در مقابل خداوند ۱۵۲
- جلوگیری از غرور نتیجه احساس فقر در مقابل خداوند ۱۵۲
- ۳.۵.۲. ترجیح آخرت به دنیا ۱۵۳
- احسان نتیجه ترجیح آخرت به دنیا ۱۵۳
- ۳.۶. باورها و نگرش‌هایی که به دنبال انکار توحید شکل می‌گیرند ۱۵۴
- ۳.۶.۱. احساس بی‌نیازی ۱۵۴
- سرکشی و طغیان نتیجه احساس بی‌نیازی ۱۵۴
- ۳.۶.۲. ترجیح دنیا به آخرت ۱۵۵
- اختلاف نتیجه ترجیح دنیا به آخرت ۱۵۵
- اشاعه فحشا نتیجه ترجیح دنیا به آخرت ۱۵۶
- تمسخر مؤمنان نتیجه ترجیح دنیا به آخرت ۱۵۷
- ۳.۷. آثاری که به دنبال باور خداوند در جامعه ایجاد می‌شود ۱۵۷
- ۳.۷.۱. رفع عذاب و برقراری آرامش ۱۵۸
- ۳.۷.۲. نزول برکت ۱۵۹
- ۳.۸. آثاری که به دنبال انکار خداوند در جامعه ایجاد می‌شود ۱۵۹
- ۳.۸.۱. بلاهای طبیعی ۱۵۹
- ۳.۸.۲. اختلافات داخلی ۱۶۰
- نتایج ۱۶۲
- پیشنهادهای ۱۶۳
- ضمایم ۱۶۴
- فهرست منابع و مآخذ ۱۶۹

کانال پژوهش مهرگان در ایتا و تلگرام

فصل اول:

کلیات و مفاهیم

کانال پژوهش مهرگان در ایتا و تلگرام

۱. کلیات و مفاهیم

۱.۱. کلیات

آنچه تمام انبیای الهی، افراد بشر را به سوی آن دعوت کرده‌اند و آن امر موضوع اصلی رسالت ایشان بوده است، چیزی جز اصل توحید نیست. اما توحید نیز تنها به توحید نظری و شاخه‌های آن ختم نمی‌شود تا آنگاه ادعا شود که غایت رسالت انبیا فقط این بوده است که توحید نظری را به مردم تعلیم دهند. در حقیقت گرچه تمامی این‌ها صحیح است اما کامل نیست، چرا که غایت رسالت انبیا و نقطه ثقل دعوت ایشان توحید در عبادت است، به گونه‌ای که تمام اطاعت و پرستش، خشوع و خضوع بشر بایست در مقابل خدای متعال و بر اساس تسلیم محض در برابر او باشد. در حقیقت توحید در عبادت مساوی با پذیرش ولایت الهیه در تمامی شئون به نحو اتم و اکمل است. از همین رو اعتقاد ما بر این است که حیطه اخلاق اجتماعی نیز از تیررس نگاه دین دور نمانده و در این زمینه سکوت نکرده است و با ارائه برنامه‌ای دقیق و مشخص انسان‌ها را در رسیدن به حقیقت توحید هدایت می‌نماید. لازمه قرار گرفتن در این مسیر همسو بودن با فرامین الهی در همه حیطه‌ها است و حیطه اخلاق اجتماعی هم از این امر مستثنی نیست. لذا در این پژوهش ابتدا به بحث مفهوم شناسی اخلاق و بحث باورمندی توحید پرداخته، و در مرحله بعد به توصیف عوامل اجتماعی عدم شکوفایی باور توحید و آثار باور توحید در جامعه می‌پردازیم.

۱.۱.۱. ضرورت و اهداف

هدف اصلی همه ادیان الهی، تکامل شخصیت اخلاقی آدمی است و همه رسولان در جهت تحقق بخشیدن به چنین هدفی به راهنمایی و رهبری مردم برخاسته‌اند، چنانچه مکارم اخلاق و تکامل انسان هدف بعثت پیامبر اسلام ﷺ می باشد که فرمودند: «إِنَّمَا بُعِثْتُ لِأَتَمِّمَ مَكَارِمَ الْأَخْلَاقِ». بسیاری از مشکلات اخلاقی مردم به خاطر

کانال پژوهش مهرگان در ایتا و تلگرام

حضورشان در جامعه و تعامل با دیگران است. از این رو برای حل این مشکلات و ایجاد بستری مناسب جهت تکامل معنوی انسان، شناسایی آسیب‌ها در روابط اجتماعی و ارائه راهکارهایی جهت حل این مشکلات ضروری به نظر می‌رسد. بنابراین هدف این پژوهش ارائه الگویی مبتنی بر آموزه‌های توحیدی در چگونگی برخورد صحیح افراد در جامعه می‌باشد. البته اخلاق فردی بحث مهم و مستقلى است که لازم است در پژوهش مستقلى به آن پرداخت.

۱.۱.۲. سوالات تحقیق

- ۱- باور توحید در جامعه چه تأثیری می‌گذارد؟
- ۲- چه رابطه‌ای بین باورها و رفتارهای انسانی وجود دارد؟
- ۳- چه عواملی موجب عدم شکوفایی باور توحید در جامعه است؟

۱.۱.۳. فرضیات تحقیق

- ۱- باور هر یک از مراتب توحید اثری متناسب با همان مرتبه را دارد و باور به آن موجب جلوگیری از یکسری رذایل اخلاقی می‌شود. به عنوان مثال در بحث توحید در مالکیت، باور این بحث موجب جلوگیری از ریاست طلبی می‌شود. همچنین هنگام انفاق مال، فرد موحد دیگر متی بر بندگان خدا نمی‌گذارد.
- ۲- باورمندی و اعتقاد به یک چیز در مرحله‌ای فراتر از تصور و تئوری ذهنی است و حکایت از پیوندی درونی و قلبی نسبت به آن چیز دارد به طوری که شخص با تمام وجود آن را می‌یابد و نسبت به آن پذیرش دارد و لاجرم این چنین پذیرشی ملازم با عمل خواهد بود.
- ۳- ارتکاب گناه مانع و حجابی در برابر معرفت فطری انسان می‌شود. غفلت و فراموشی باعث می‌شود که نتوانیم معرفت فطری خود را به باور تبدیل کنیم. برای پاسخ این سوال باید عواملی که در جامعه موجب غفلت و گناه می‌شود را بررسی کرد.

کانال پژوهش مهرگان در ایتا و تلگرام

۱.۱.۴. پیشینه تحقیق

با توجه به مطالعات صورت گرفته تاکنون اثری با این موضوع نوشته نشده است. اما این پژوهش ناظر به مباحث اخلاق اجتماعی و مبتنی بر آموزه‌های توحیدی است. در بحث اخلاق اجتماعی کتاب‌هایی چون اخلاق معاشرت جواد محدثی و نقطه‌های آغاز در اخلاق عملی محمد رضا کنی را می‌توان نام برد و در بحث توحید کتاب‌هایی چون تفسیر موضوعی قرآن کریم (توحید در قرآن) آیه الله جوادی آملی را می‌توان اشاره کرد. همچنین پایان نامه‌هایی با عناوین رویکرد صحیفه سجادیه به اخلاق اجتماعی حمید رضا حق‌شناس و ویژگی‌های اخلاقی جامعه مطلوب در تفسیر المیزان علامه طباطبایی مهدی سلطانی رنانی وجود دارند. در هر یک از این کتاب‌ها بحث اخلاق اجتماعی و باور توحید به طور جداگانه و نه در ارتباط با یکدیگر پرداخته شده و آن چه که در سایر آثار پژوهشی مورد بررسی قرار گرفته، شرایط جامعه ایده آل بوده است، که زحمات تمامی این نویسندگان قابل تحسین است، اما از آن جا که جایگاه اعتقادات فراتر از حوزه نظر و فکر بوده و این قابلیت را دارد که در تمام شریان‌های زندگی عملی نفوذ کرده و به آن جهت دهد در این پژوهش سعی شده بحث اخلاق اجتماعی با در نظر گرفتن باور توحید بررسی شود. در حقیقت اثری که به نحو غیر محسوس این باور بر اخلاق اجتماعی می‌گذارد مورد بررسی قرار خواهد گرفت.

۱.۱.۵. روش کار

در این پژوهش ترجمه آیات براساس ترجمه جناب آقای مجتبی است و روش کار هم به این صورت است که ابتدا آیات قرآن مورد بررسی قرار گرفته‌اند و سپس آیاتی که در آنها به صفتی از خدا یا پادشاه اشاره دارد، استخراج و طبقه‌بندی شدند و بعد هم آیاتی اثر این صفات را در جامعه بیان دارد، پرداختیم. به طور کلی می‌توان گفت منبع اصلی این تحقیق قرآن کریم است و عناوین فصل دوم و سوم از متن آیات استخراج شده اند و از پرداختن به روایات به دلیل گستردگی مباحث و زیاد شدن حجم مطالب اجتناب شده است و فقط در مواردی که صفتی ذکر شده و اثری برای آن صفت از قرآن کریم پیدا نکردیم، به روایات مراجعه کردیم.

کانال پژوهش مهرگان در ایتا و تلگرام

۱.۲. مفاهیم

قبل از شروع بحث، لازم است به بررسی مفاهیم اصلی بپردازیم. اخلاق و باور دو مفهوم اصلی در این تحقیق هستند که بعد از بررسی مفهوم آن‌ها، رابطه باور و اعمال انسان ذکر می‌شود.

۱.۲.۱. مفهوم شناسی اخلاق

برای روشن شدن مفهوم اخلاق و به دنبال آن اخلاق اجتماعی لازم است، مفهوم این واژه را در لغت و بعد در اصطلاح و در آخر در آیات قرآن کریم بررسی کنیم. از آن جا که در بحث‌های اخلاقی، به تعیین مصادیق صفات و اعمال خوب و بد و معرفی راه‌های تحصیل یا دوری از آن‌ها می‌پردازیم، داشتن ملاک و معیار کلی برای تعیین خوبی و بدی یک صفت یا رفتار، برای ورود به بحث لازم است. که به این منظور بعد از بررسی واژه اخلاق در قرآن به بحث ملاک حسن و قبح اخلاقی می‌پردازیم. برای روشن شدن مفهوم اخلاق اجتماعی هم بحث از اهمیت زندگی اجتماعی و رابطه اخلاق با قوانین اجتماعی و حقوقی لازم به نظر می‌رسد.

۱.۲.۱.۱. اخلاق در لغت

اخلاق از ریشه خَلَق و خُلِق است.^۱ خُلِق در لغت به معنای سرشت و سجه به کار رفته است.^۲ ابن فارس می‌گوید: خاء و لام و قاف، دو معنای ریشه‌ای دارند، مقدر کردن و صاف و صیقلی کردن، ... و خُلِق که همان طبیعت و سرشت است از معنای اول است. زیرا صاحبش بر آن آفریده شده است.^۳

خَلَق و خُلِق در اصل یکی‌اند مانند شَرَب و شُرِب (نوشیدن)، اما خَلَق به حالت و کیفیت باطنی اشیا می‌گوید که با چشم سر و حواس ظاهری قابل مشاهده نباشد و خُلِق به حالت و کیفیت محسوس گفته می‌شود که قابل

۱. ابن منظور، محمد بن مکرم، لسان العرب، بیروت، مؤسسة الاعلمی للمطبوعات، ۱۴۲۶ق، ذیل واژه خلق.

۲. طریحی، فخر الدین بن محمد، مجمع البحرین و مطلع النیرین، تصحیح محمود عادل، تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۷۸ش، ذیل واژه خلق.

۳. ابن فارس، احمد، ترتیب مقایس اللغة، تحقیق محمد هارون، قم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۳۸۷ش، ذیل واژه خلق.

کانال پژوهش مهرگان در ایتا و تلگرام

مشاهده است.^۱ در حقیقت خُلق به صورت باطنی یا همان ویژگی‌های نفسانی گفته می‌شود و خُلق هم به صورت ظاهری و ویژگی‌های رفتاری گفته می‌شود.^۲

بر این اساس می‌توان گفت، اخلاق به نیرو و سرشت باطنی انسان اطلاق می‌شود که با چشم سر قابل مشاهده نیست اما نمود آن را می‌توان در رفتار و کردار فرد مشاهده کرد.

البته باید توجه داشت که اخلاق اختصاصی به صفات نیکو ندارد و هم در مورد فضائل و هم در مورد صفات زشت و ردائل به کار می‌رود.^۳

۱.۲.۱.۲. اخلاق در اصطلاح

در مفهوم اصطلاحی اخلاق بین دانشمندان اختلاف وجود دارد و تعاریف مختلفی ارائه داده‌اند. به طور کلی می‌توان این تعاریف را به سه گروه تقسیم کرد:

۱- کسانی که صفات روحی و باطنی را اصل گرفته‌اند و اخلاق را علم چگونگی آراسته شدن به فضیلت‌ها و پاک شدن از ردائل دانسته‌اند. ابو علی مسکویه خُلق را حالت نفسانی می‌داند که انسان را به انجام کارهایی دعوت می‌کند، بی آنکه نیاز به تفکر و اندیشه داشته باشد.^۴ فیض کاشانی در تعریف اخلاق آن را هیأتی استوار و راسخ در جان می‌داند که کارها به آسانی و بدون نیاز به تفکر و اندیشه از آن صادر می‌شود و اگر این هیأت به گونه‌ای باشد که افعال زیبا از آن صادر شود، اخلاق نیک می‌نامند و اگر افعال زشت از آن صادر شود، آن را اخلاق بد گویند.^۵ علامه مجلسی هم اخلاق را ملکه‌ای نفسانی می‌داند که کارها به آسانی از آن صادر می‌شود. برخی از این ملکات فطری و ذاتی‌اند و برخی از آن‌ها با تفکر و تلاش و عادت دادن نفس به آن‌ها بدست می‌آیند.^۶

۱. راغب اصفهانی، حسین بن محمد، المفردات فی غریب القرآن، دفتر نشر کتاب، ۱۴۰۴ق، ذیل واژه خلق.
۲. زبیدی، مرتضی، تاج العروس من جواهر القاموس، تحقیق علی شیر، بیروت، دارالفکر، ۱۴۱۴ق، ذیل واژه خلق؛ ابن‌اثیر، مجدالدین، النهایه فی غریب الحديث و الاثر، تحقیق محمود محمد طناحی و طاهر احمد زاوی، قم، موسسه اسماعیلیان، ۱۳۶۴ش، ذیل واژه خلق.

۳. قیومی، احمد بن محمد بن علی، المصباح المنیر فی غریب الشرح الكبير للرافعی، قم، دارالهجرة، ۱۴۲۵ق، ذیل واژه خلق.
۴. رازی، احمد بن محمد بن یعقوب، تهذیب الاخلاق و تطهیر الاعراق، اصفهان، مهدوی، ص ۵۱.
۵. فیض کاشانی، ملاحسن، الحقایق فی محاسن الاخلاق، تصحیح ابراهیم میانجی، تهران، مکتبه الاسلامیه، ۱۳۷۸ق، ص ۵۴؛ فیض کاشانی، ملاحسن، المحجة البیضا فی تهذیب الاحیا، مصحح علی اکبر غفاری، تهران، مکتبه الصدوق، ۱۳۴۰ش، ج ۵، ص ۹۵.

۶. مجلسی، محمد باقر بن محمد تقی، بحار الأنوار الجامعة لدرر أخبار الأئمة الأطهار، تهران، دار الکتب الإسلامیه، ج ۶۷، ص ۳۷۲.

کانال پژوهش مهرگان در ایتا و تلگرام

۲- عده‌ای دیگر جنبه رفتار و عمل انسان را در نظر گرفته‌اند و اخلاق را کارهایی که موجب می‌شود انسان متصف به خوب یا بد شود، می‌گویند. ژکس علم اخلاق را تحقق، در رفتار آدمی به صورتی که باید باشد، تعریف می‌کند.^۱ فولکیه علم اخلاق را این گونه تعریف می‌کند: مجموع قوانین رفتار که انسان به واسطه مراعات آن می‌تواند به هدفش برسد.^۲

۳- برخی دیگر هر دو جنبه صفات و رفتار را در نظر گرفته‌اند و اخلاق را صفات نفسانی و اعمال متناسب با آن می‌دانند. در این تعریف شیوه تحصیل صفات نفسانی خوب و اعمال پسندیده و دوری از صفات بد و اعمال ناپسند هم مورد توجه قرار گرفته شده است. مرحوم نراقی اخلاق را صفات مهلکه و منجیه و چگونگی متخلق شدن به صفات منجیه می‌داند.^۳

آنچه به نظر می‌رسد اینکه تعریف سوم درست‌تر است. چرا که با توجه به تعریف لغوی اخلاق که حالت ظاهری و باطنی است، می‌توان گفت اخلاق مجموعه صفات و اعمال متناسب با آن صفات است. اعمال انسان ریشه در درون فرد دارد یا به تعبیر دیگر اعمال انسان ظهور صفات درونی است و اعمال جدای از اخلاق نیست. به عنوان مثال نفاق که از صفات رذیله است، ریشه در درون انسان دارد و حکایت از شخصیت دوگانه و ضد توحیدی فرد دارد و همین صفت درونی سبب انجام اعمال منافقانه می‌شود. از طرفی دیگر هدف علم اخلاق این است که آدمی را به کمال و سعادت حقیقی برساند. تحقق این امر هم ممکن نیست مگر اینکه انسان به قدر ظرفیت و استعداد خود چه در صفات نفسانی و چه در حوزه رفتاری تلاش کند.

در تعریف مورد قبول می‌توان گفت، علم اخلاق، دانش شناخت ملکات و کاستی‌های نفسانی است و علمی است که شیوه بدست آوردن فضایل و چگونگی زدودن رذایل را می‌نماید. در توضیح باید گفت، وقتی عملی به کرات انجام شود، به تدریج در روح انسان اثر می‌گذارد و موجب پیدایش صفتی پایدار در نفس می‌شود که از آن به ملکه هم تعبیر شده است.^۴

-
۱. ژکس، فلسفه اخلاق (حکمت عملی)، ترجمه ابوالقاسم پورحسینی، تهران، امیرکبیر، ص ۹.
 ۲. مدرسی، محمد رضا، فلسفه اخلاق (پژوهشی در بنیانهای زبانی، فطری، تجربی، نظری و دینی اخلاق)، تهران، سروش، ۱۳۷۱ش، ص ۱۸.
 ۳. ر.ک. نراقی، مهدی، علم اخلاق اسلامی (گزیده کتاب جامع السعادات)، ترجمه سید جلال الدین مجتبوی، انتشارات حکمت، ۱۳۷۲ش، ص ۳۵.
 ۴. ملاصدرا در اشاره به این مطلب این گونه بیان کرده است: خلق ملکهای است که به واسطه وجود آن، کارهای نفس با سهولت و بدون احتیاج به تفکر صادر می‌شود. خواجه نصیر الدین طوسی هم می‌گوید: خلق، ملکهای است که نفس به واسطه آن بدون نیاز به تفکر و رویت در حکمت نظری به انجام فعل می‌پردازد: ملاصدرا، صدر الدین محمد، الحکمة المتعالیه فی الاسفار الاربعه، تحقیق

کانال پژوهش مهرگان در ایتا و تلگرام

۱.۲.۱.۳. اخلاق در قرآن

در قرآن کریم، واژه اخلاق و خُلق به کار نرفته است. اما واژه خُلق دو بار ذکر شده است:

۱- در ستایش پیامبر گرامی اسلام خداوند می‌فرماید:

﴿وَإِنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ﴾^۱

«و راستی که تو را خوبی والاست».

۲- مخاطبان حضرت هود علیه السلام در پاسخ به دعوت‌های مکرر او به اخلاق پسندیده می‌گفتند: «خواه اندرز دهی و خواه از اندرز دهندگان نباشی برای ما یکسان است»^۲، زیرا از منظر آنان، این سخنان چیز تازه‌ای نبود، بلکه تکرار سنت‌های گذشتگان بود و ارزش پیروی نداشت:

﴿إِن هَذَا إِلَّا خُلُقُ الْأَوَّلِينَ﴾^۳

«این جز شیوه پیشینیان نیست».

گرچه واژه خُلق در همین دو آیه به کار رفته است، ولی بسیاری از آیات قرآن کریم از مسائل اخلاقی سخن می‌گویند. از جمله آیات مرتبط با مقوله اخلاق، آیات مشتمل بر واژه‌هایی است که با اخلاق، پیوند مفهومی دارند، مانند واژه‌های: دس و تزکیه، سعادت و شقاوت، اصلاح و افساد و هدایت و ضلالت، و نیز آیاتی که به مصادیق اخلاقی پرداخته و به خُلق یا عمل خاصی اشاره کرده‌اند، برای مثال از قبح سرقت، ربا، قتل یا حسن انفاق و صدق و راستی سخن به میان آمده است. افزون بر این، عمده آیاتی که از خداوند، عالم ملکوت، انسان و عالم طبیعت، وحی و رسالت و معاد سخن می‌گوید، با اخلاق نیز مرتبط است.^۴

۱.۲.۱.۴. ملاک حسن و قبح اخلاقی

در فلسفه اخلاق مبانی مختلفی برای ارزش‌های خوب و بد اخلاق بیان کرده‌اند. مکاتب مختلف بر اساس تفسیری که از انسان می‌کنند و اهدافی که برای او قائل هستند، ملاک خوب و بد اخلاق را تعریف می‌کنند.

مقصود محمدی، تهران، بنیاد حکمت اسلامی، ص ۱۳۸۳، ج ۴، ص ۱۱۴؛ طوسی، نصیر الدین، اخلاق ناصری، تحقیق مجتبی مینوی و علی رضا حیدری، تهران، خوارزمی، ۱۳۷۳، ص ۱۰۱.

۱. قلم/ ۴.

۲. شعر/ ۱۳۶: ﴿قَالُوا سَوَاءٌ عَلَيْنَا أَوَعَظْتَ أَمْ لَمْ تَكُنْ مِنَ الْوَاعِظِينَ﴾.

۳. شعر/ ۱۳۷.

۴. محققان مرکز فرهنگ و معارف قرآن، دائرة المعارف قرآن کریم، قم، بوستان کتاب، ۱۳۸۳، ج ۲، ص ۳۵۹.

کانال پژوهش مهرگان در ایتا و تلگرام

ملاک‌های مختلفی در این زمینه مطرح شده که به طور کلی می‌توان آن‌ها را به چهار گروه کلی تقسیم کرد: ۱- سودجویی، ۲- دولت و حکومت، ۳- شرع، ۴- عقل.

سودجویی

عده‌ای مسائل اخلاقی را اموری در جهت رسیدن به منافع مادی بیشتر توصیه می‌کنند که در این میان برخی منافع شخص را در نظر می‌گیرند و برخی فراتر رفته و رعایت اخلاق را به خاطر مصالح جامعه بشری طلب می‌کنند. جرمی بنتام مبنای خود را اصالت لذت قرار می‌دهد و جان استوارت میل هم با کمی تفاوت نظریه منفعت گرایی را می‌پذیرد.^۱

مشکل اصلی این نظریه، نداشتن یک توجیه منطقی قوی برای صحت و درستی گزاره‌های اخلاقی و عدم تبیین علل وجود گزاره‌های اخلاقی به طور مطلق در میان بشر است.^۲ این نظریه اصالت اخلاق را خدشه‌دار می‌کند و از ارزش گزاره‌های اخلاقی می‌کاهد و در مواردی که میان سودجویی و اخلاق تضادی وجود داشته باشد، باید اخلاق را کنار گذاشت و سود بیشتر را لحاظ کرد.

دولت و حکومت

گروهی از فلاسفه و صاحب نظران، به ویژه آن‌ها که به قدرت و استبداد دولت اعتقاد داشتند، ملاک حسن و قبح اخلاقی را قوانین دولت و حکومت‌ها می‌دانند. کسانی مانند هابز^۳ و هگل^۴ چنین دیدگاهی داشتند. در نقد این ملاک باید گفت دولت‌ها برای تقویتشان بر اساس ماهیتشان راهکارهایی را ارائه می‌کنند. از نظر آن‌ها هر چه که موجب تقویتشان شود و موقعیت آن‌ها را حفظ کند خوب است و برعکس قبیح چیزی است که به نحوی با اندیشه و تفکرشان در تضاد باشد. می‌توان گفت با پذیرش چنین دیدگاهی، استبداد، تجاوز به حقوق مستضعفان، نادیده گرفتن حق و حتی قتل مصلحان را نیز پذیرفته‌ایم.^۵

۱. ر.کن: معلمی، حسن، مبانی اخلاق در فلسفه غرب و فلسفه اسلامی، تهران، پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، ۱۳۸۰ش، صص ۹۶-۱۰۴.

۲. همان، ص ۱۰۵.

۳. ر.کن: کاپلستون، فردریک، تاریخ فلسفه، ترجمه امیر جلال الدین اعلم، تهران، سروش، ۱۳۶۲ش، ج ۵، صص ۴۸-۵۲.

۴. ر.کن: بکر، لارنس سی، تاریخ فلسفه اخلاق غرب، ترجمه گروهی از مترجمان، قم، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی، ۱۳۸۶ش، ص ۱۶۴.

۵. قائمی، علی، اخلاق و معاشرت در اسلام، چاپ چهارم، امیری، ۱۳۷۰ش، ص ۴۰.

کانال پژوهش مهرگان در ایتا و تلگرام

حالی که امامیه و معتزله معتقدند که عقل انسان به طور مستقل می‌تواند برخی از این حسن و قبح‌ها را بشناسد و برخی دیگر را باید از طریق وحی و شرع شناخت.

تفکیک و جدا انگاری فعل از نیت فاعل و سپس قضاوت در مورد خوبی و بدی آن، یکی دیگر از موارد بسیار مهمی است که باید در نظر گرفت و این در حالی است که فعل، جدای از نیت فاعل فاقد هر گونه بار ارزشی خواهد بود. توجه نداشتن به این که مفاهیمی چون عدل، ظلم، احسان و ... مفاهیمی کلی بوده و در تشخیص مصداق، انسان تنها می‌تواند در مورد اعمال خود قضاوت نماید و قضاوت در مورد افعال دیگران تنها در صورتی امکان دارد که شخص بصیر باشد و بتواند از نیت او آگاه شود.

۱.۲.۱.۵. اخلاق اجتماعی

متعلق فعل اختیاری یا خود فاعل است و یا اینکه به دیگران مربوط می‌شود. می‌توان به تناسب هر یک از این اقسام، نام مناسبی نیز بر آن اطلاق کرد. بخش اول را «اخلاق فردی» و بخش دوم را «اخلاق اجتماعی» نام می‌گذاریم.

اخلاق فردی یعنی کارهایی که به خود شخص مربوط می‌شود، گرچه ممکن است با مردم هم ارتباط پیدا کند، ولی در آن جانب شخصی بودنش بیشتر است. البته نمی‌توان انکار که اخلاق فردی نیز تأثیر غیر مستقیم بر مسایل اجتماعی دارند. محور اصلی اخلاق اجتماعی ارتباط انسان با دیگران است و براساس معاشرت با افراد و زندگی اجتماعی پدید می‌آید. در این مورد هم باید گفت گرچه هر کاری به خود شخص هم مربوط می‌شود اما آنچه مدنظر ما است اینکه جنبه اجتماعی آن قوی‌تر باشد و در ارتباط با مردم شکل گیرد. در این تحقیق در کنار صفات اجتماعی به صفات فردی که آثار اجتماعی دارند، نیز می‌پردازیم.

۱.۲.۱.۶. اهمیت زندگی اجتماعی

زندگی اجتماعی از ویژگی‌های فطری انسان است. قدیمی‌ترین آثار و شواهد تاریخی حاکی از آن است که بشر پیوسته به صورت اجتماعی زندگی می‌کرده و هیچ گاه در تنهایی نبوده است. انسان برای تأمین سعادت و رفاه خود ناگزیر به همکاری و همگامی با دیگران است. اجتماع انسانی از روزی که تشکیل شد به این صورت نبوده و با گذشت زمان، جوامع و روابط حاکم بر آن‌ها دگرگون و پیچیده‌تر شده است. هر چه جوامع و روابط حاکم بر آن دگرگون و پیچیده شود، انتظارات جامعه از فرد و انتظارات فرد از جامعه و روابط میان آن دو نیز پیچیده‌تر

کانال پژوهش مهرگان در ایتا و تلگرام

می‌شود. در این میان برای ایجاد تعادل و هماهنگی میان فرد و جامعه، بحث اخلاق مطرح می‌شود. سلامت و امنیت محیط و نظم اجتماعی انسان‌ها به کیفیت معاشرت و اخلاق اجتماعی آن‌ها بستگی دارد.

۱.۲.۱.۷. رابطه اخلاق با قوانین اجتماعی و حقوق

موضوع علم حقوق، مجموعه قواعد الزام آور کلی است که به منظور ایجاد نظم و عدالت در یک جامعه، وضع می‌شود و ضمانت اجرایی آن در جامعه، از طرف دولت تضمین می‌شود. در حالی که اخلاق تکیه بر وجدان آدمی دارد و اعتبار آن از درون تضمین می‌شود نه بیرون.^۱ در اخلاق، حسن نیت و پاکی ضمیر از خود عمل با ارزش‌تر است و معیار اخلاق تنها رفتار ظاهری مردم نیست و قضاوت نسبت به اعمال مردم هم از روی ظاهر صورت نمی‌گیرد، بلکه مهم محرک درونی آن‌هاست. غرض در علم اخلاق، هماهنگی درون و بیرون است و انسان اخلاقی کسی است که در باطن، دارای نیت پاک و اندیشه اخلاقی باشد و در ظاهر نیز طبق موازین اخلاقی و سجایای انسانی عمل کند.

حقوق از علوم اجتماعی است و تنها به حوادثی می‌پردازد که در اجتماع روی می‌دهد و تا زمانی که اراده شخص مظهر خارجی پیدا نکند، از موضوع این علم خارج است. در حالی که اخلاق هم به اعمال ظاهری و هم به عوامل درونی انسان توجه دارد.^۲

به هر حال، قلمرو حقوق و اخلاق را نمی‌توان یکی دانست. حقوق به زندگی اجتماعی انسان نظر دارد و از این دیدگاه به او توجه می‌کند، هدف اصلی قانون گذار حفظ نظم و صلح اجتماعی است و اگر به زندگی فردی و تکمیل انسان می‌پردازد به خاطر رسیدن به این هدف است. پس آنچه در درون انسان می‌گذرد و همراه با فعل خارجی نشده، از حوزه حکومت حقوق بیرون است. اخلاق اگرچه ناظر به وجدان شخص است و هدف از آن تأمین آرامش درونی است ولی به زندگی اجتماعی نیز توجه دارد، زیرا انسان نمی‌تواند بدون اجتماع زندگی کند و در برابر محیط خود مستقل و بی‌نیاز بماند و لیکن نیازی به ضمانت اجرای خارجی ندارد و ضمانت اجرای آن از درون وجدان و خداوند می‌باشد و لذا اخلاق قدرت آن را دارد که برای تأمین هدف‌های خود، تا اعماق دل آدمی نفوذ و اراده او را تکان دهد و تمام عواطف را کنترل نماید.^۳ به طور کلی می‌توان گفت اخلاق و حقوق رابطه

۱. کاتوزیان، ناصر، «اخلاق و حقوق»، فصلنامه اخلاق در علوم و فناوری، شماره ۱ و ۲، ۱۳۸۶ش، ص ۸۵.

۲. الهامی، داود، «قلمرو اخلاق و حقوق»، مجله درس‌هایی از مکتب اسلام، شماره ۴۴۲، ۱۳۷۶ش، ص ۲۰.

۳. همان، ص ۲۱ و ۲۲.

کانال پژوهش مهرگان در ایتا و تلگرام

عموم و خصوص مطلق دارند، که اخلاق عام‌تر است و دایرهٔ بزرگ‌تر را تشکیل می‌دهد.^۱ بیشتر قوانین در علم حقوق بر پایهٔ اخلاق وضع می‌شوند و بر قانون گذار روا نیست که قوانین غیر اخلاقی وضع کند و هر نظام حقوقی در کنار خود یک نظام اخلاقی دارد که همگام با آن حرکت می‌کند.^۲ علم اخلاق با ترویج و توسعهٔ فضیلت‌های اخلاقی و مبارزه با رذیلت‌ها، نقش پیشگیرانه ایفا می‌کند و کارآمدترین یاور علم حقوق در استقرار نظم و عدالت در جامعه می‌باشد.^۳

۱.۲.۲. مفهوم شناسی باور

از آن‌جا که عده‌ای باور و تصور را به یک معنا می‌پندارند، در مفهوم‌شناسی باور، ذکر تمایز این دو واژه لازم به نظر می‌رسد. از طرفی دیگر بیان ویژگی‌های باور، به ما کمک می‌کند تا مفهوم این واژه برای ما روشن‌تر شود.

۱.۲.۲.۱. باور در لغت

باور یعنی قبول سخن، پذیرش قول کسی، یقین و اعتقاد. باور کردن به معنای سخن کسی را راست دانستن و تصدیق قول کسی کردن، است.^۴ همچنین باور به معنای استوار داشتن، راست پنداشتن، قبول داشتن، تصدیق کردن و ایمان داشتن هم آمده است.^۵

باور با عقیده و ایمان مترادف است. در معنای عقیده گفته‌اند: «عقیده چیزی است که انسان، متدین به آن شده و اعتقادی نیکو و به دور از شک در آن داشته باشد».^۶

در معنای ایمان نیز گفته‌اند: ایمان از ریشهٔ امن، ضد خوف است و ایمان به معنای تصدیق است.^۷ ایمان گرایشی قلبی و وابستگی فکری و اعتقادی و روانی به یک معبود است. به شکلی که انسان طبق آن عمل کند و

۱. میرمحمد صادقی، حسین، «رابطهٔ حقوق و اخلاق»، مجلهٔ آیین، شمارهٔ ۲۴ و ۲۵، ص ۳۱؛ الهامی، داود، «وسعت قلمرو اخلاق»، مکتب اسلام، شمارهٔ ۱۱، ۱۳۷۶ش، ص ۲۰.

۲. موسوی بجنوردی، محمد، «بررسی نقش اخلاق در فقه و حقوق با رویکرد به نظریات امام خمینی»، مجلهٔ متین، شمارهٔ ۳۱ و ۳۲، ۱۳۸۵ش، صص ۱۳ و ۱۴.

۳. دیلمی، احمد، آذربایجانی، مسعود، اخلاق اسلامی، قم، معارف، ۱۳۸۵ش، ص ۱۹.

۴. معین، محمد، فرهنگ فارسی معین، تهران، بهزاد، ۱۳۸۷ش، ذیل واژهٔ باور.

۵. دهخدا، علی اکبر، لغت نامهٔ دهخدا، تهران، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۷۷ش، ذیل واژهٔ باور.

۶. قیومی، احمد بن محمد بن علی، پیشین، ذیل واژهٔ عقد.

۷. فراهیدی، خلیل بن احمد، کتاب العین، بیروت، دار احیاء التراث العربی، ۱۴۲۶ق، ذیل واژهٔ امن.

کانال پژوهش مهرگان در ایتا و تلگرام

به لوازم آن و تعهدات آن پایبند باشد. بنابراین در این مفهوم باور نهفته است، یعنی قبول یک مطلب به وضوح و روشنی به نحوی که دل را مسخر کرده و دل زنده به آن باور باشد.^۱ در کتاب التحقیق فی کلمات القرآن نیز در مورد گوهر معنایی این کلمه، سکون، برطرف شدن خوف و وحشت و اضطراب آمده است.^۲

۱.۲.۲.۲. فرق باور و تصور

هنگامی که مثلی را رسم می‌کنیم، صورتی از آن مثلث در ذهن پدید می‌آید که همان علم ما به آن مثلث است. این علم تصور نامیده می‌شود. تصور، جزم و اعتقاد به دنبال ندارد. اگر به زوایای مثلث توجه کنیم با دو زاویه قائمه و مجموع زوایای مثلث را با هم مقایسه کنیم، همه این‌ها تصور است، اما اگر بر اثبات تساوی آن‌ها استدلال کنیم در این حالت که ادراک مطابقت نسبت با واقعیت خارجی است مستلزم حکم و اذعان و تصدیق نفس به آن مطابقت است که تصدیق نام دارد، زیرا ادراکی است که مستلزم تصدیق نفس است.^۳

باور که همان تصدیق است مستلزم پذیرش قلب علاوه بر علم است اما تصور به مجرد علم گفته می‌شود. هر گاه قضیه‌ای به انسان عرضه شود، در برابر آن یکی از این سه موضع گیری را می‌کند: پذیرش، انکار، نه رد و نه پذیرش. اگر ذهن، مفاد قضیه را پذیرد و بدان اقرار کند، در این صورت به آن باور پیدا کرده است. پس باور حالتی ذهنی و پذیرش درونی است که نسبت به مفاد و محتوای قضیه رخ می‌دهد.^۴

۱.۲.۲.۳. ویژگی‌های باور

باورهای انسان بر شکل‌گیری ارزش‌ها، سازمان اجتماعی و اقتصادی، شیوه زندگی و تجلیات فکری او اثر می‌گذارد. در واقع این عامل در ارتباط با ساخت‌های سیاسی، اقتصادی و اجتماعی چارچوب هر جامعه یعنی جهان بینی و نظام ارزشی و هنجاری آن جامعه را می‌سازد.^۵ برای باور به معنای تصدیق، ویژگی‌هایی بیان کرده‌اند که عبارت‌اند از:

۱. ر. کد زین، سمیع عاطف، معجم تفسیر مفردات الفاظ القرآن، بیروت، دار الافریقیه العربیه، ۱۴۲۲ق، ذیل واژه امن.
۲. مصطفوی، حسن، التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، تهران، مرکز نشر آثار علامه مصطفوی، ۱۳۸۵ش، ذیل واژه امن.
۳. مظفر، محمد رضا، المنطق، تهران، الهام، ۱۳۷۷ش، ج ۱، صص ۲۴-۲۵.
۴. فعالی، محمد تقی، درآمدی بر معرفت‌شناسی معاصر و دینی، قم، معارف، ۱۳۷۷ش، ص ۱۵۸.
۵. پهلوان، چنگیز، فرهنگ‌شناسی (گفتارهایی در زمینه فرهنگ و تمدن)، تهران، قطره، ۱۳۸۲ش، ص ۱۸۴.

کانال پژوهش مهرگان در ایتا و تلگرام

۱- فرق میان باور و اسناد آن

اگر باور به p را به شخصی اسناد دهیم، به موجب آن ایجاب نمی‌کند که فرد تمام مفاهیم عمده و مهم نسبت به باور به p را دارا باشد. به عنوان مثال اگر بچه‌ای باور داشته باشد که برادر پدرش، عموی او است، نیاز نیست که او به تمام مفاهیم خویشاوندی مربوطه آگاهی داشته باشد. اگر باور، نیازمند به درک کاملی از همه مفاهیم سازنده‌اش باشد، در این صورت ما از باورهای بسیار اندکی برخوردار خواهیم بود.^۱ بر اساس همین ویژگی است که ما در تعریف باور توحید، یاد و پذیرش خداوند را در نظر داریم و اگر شخصی به تمامی مراتب توحید (توحید ذاتی، صفاتی، افعالی و عبادی) آگاهی کامل نداشته باشد اما وجود خداوند را پذیرفته باشد و خدا را ناظر بر اعمال خود بداند، او را دارای باور توحید می‌دانیم.

۲- ذومراتب بودن باور

در تعریف باور اشاره کردیم که یکی از معانی باور ایمان داشتن است. ایمان عبارت از علم به چیزی با التزام به مقتضای آن است، بطوری که آثار آن علم در عمل هویدا شود و نیز از آنجا که علم و التزام هر دو از اموری است که شدت و ضعف و نقصان می‌پذیرد، ایمان هم که از آن دو تألیف شده است قابل زیادت و نقصان و شدت و ضعف است.^۲

ایمان دارای مراتب است. گاهی می‌شود که انسان به چیزی عقیده پیدا می‌کند و فقط آثار آن بر آن مترتب می‌شود و گاهی این عقیده شدت پیدا می‌کند و به پاره‌ای از لوازم آن هم ایمان پیدا می‌کند و زمانی از این هم شدیدتر می‌شود و به تمام لوازم آن معتقد می‌شود. در نتیجه مؤمنان هم، بر طبق درجات ایمان طبقاتی دارند.^۳ مراتب ایمان به اجمال بدین صورت است: اولین مرتبه ایمان عبارت است از اعتقاد قلبی به مضمون شهادتین و از لوازم آن عمل به بیشتر احکام فرعی اسلام است. مرحله دوم ایمان عبارت از اعتقاد تفصیلی به تمام حقایق دینی و خلوص عمل و استقرار و صف عبودیت در اعمال و افعال می‌باشد. در مرحله سوم ایمان فرد دارای ویژگی‌های خاصی می‌شود، برای مثال از لغو دوری می‌گزیند و تسلیم پروردگار متعال می‌گردد و

۱. موزر، پل، مولدر و تروت، درآمدی موضوعی بر معرفت‌شناسی معاصر، ترجمه رحمت‌الله رضایی، قم، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی، ۱۳۸۵ش، ص ۹۳.

۲. امید، مسعود، «ماهیت ایمان از دیدگاه علامه طباطبایی»، مجله کیهان/اندیشه، شماره ۵۷، ۱۳۷۳ش، ص ۵۸.

۳. طباطبایی، محمد حسین، المیزان فی تفسیر القرآن، قم، دفتر انتشارات اسلامی جامعه مدرسین حوزه علمیه، ۱۴۱۷ق، ج ۱، ص ۴۵.

کانال پژوهش مهرگان در ایتا و تلگرام

به نوعی از خلوص عملی می‌رسد. مرحله چهارم ایمان، شیوع پیدا نمودن تسلیم عبودی به کلی اعمال و افعال انسان است یا تعمیم حالت تسلیم به تمام احوال و افعال بنده و نفوذ آن در جمیع شئون می‌باشد.^۱

دلیل وجود مراتب را در ایمان و یا به عبارت دیگر علت ذومراتب بودن ایمان را باید در قابلیت شدت و ضعف آن جستجو نمود که امری حقیقی و واقعی است.

در بحث‌های معرفت شناسی هم باور را دارای مرتبه و درجه بندی می‌دانند. چپ شلم باور را به پنج دسته تقسیم کرده است: ۱- فراتر از شک معقول، ۲- گمانی قوی به سود خود، ۳- پذیرفتنی، ۴- واضح، ۵- یقینی.^۲

البته اینکه مراتب باور همین پنج مرحله باشد در آن اختلاف است، اما آنچه مد نظر ما است اینکه باور دارای شدت و ضعف است.

از آنجا که یکی از معانی باور، ایمان است، می‌توان نتیجه گرفت که باور هم دارای مراتب است. وقتی فردی به چیزی باور پیدا می‌کند، این باور در یک لحظه برای او به وجود نیامده است، بلکه با گذشت زمان باور شکل می‌گیرد. هر چقدر باور قوی‌تر باشد، صفاتی که در آینده مطرح می‌شود، اثرگذاریشان بیشتر می‌شود و هر قدر باور سطحی‌تر باشد، اثر آن کمتر می‌شود و ممکن است بعضی اثرات را داشته باشد و بعضی را که باور قوی‌تری نیاز دارند، اثرش را نمی‌گذارند.

۱.۲.۲.۴. باور توحید

در معرفت شناسی درباره معنای باور دینی می‌گویند: این کلمه ترکیبی از دو واژه باور و دین است. یعنی اگر گزاره برگرفته از دین به انسان عرضه شود، ذهن مفاد آن گزاره را بپذیرد. باور دینی، پذیرش و اعترافی است که ذهن انسان نسبت به گزاره دینی دارد.^۳

باور توحید، در معنای خاص آن به معنای پذیرش و اعتراف قلب به یگانگی خداوند و قبول صفات خدا است، اما در این تحقیق معنای عام‌تری از توحید را مدنظر داریم و آن عبارت است از باور به آنچه پیامبر آورده است. به صرف شناخت، باور شکل نمی‌گیرد،^۴ همان طور که در طول تاریخ افراد بسیاری بودند که حقیقت، برای آن‌ها

۱. طباطبایی، محمد حسین، پیشین، ج ۱، ص ۳۰۲.

۲. فعالی، محمد تقی، پیشین، ص ۱۶۵.

۳. همان، ص ۲۷۱.

۴. انعام / ۲۰: ﴿الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ أَبْنَاءَهُمُ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ﴾؛ «کسانی که کتاب [آسمانی] به آنان داده‌ایم، همان گونه که پسران خود را می‌شناسد، او [پیامبر] را می‌شناسد. کسانی که به خود زیان زده‌اند، ایمان نمی‌آورند».

کانال پژوهش مهرگان در ایتا و تلگرام

مشخص بود و با اینکه می‌دانستند جز خداوند خالق ندارند، اما باز خدا را انکار می‌کردند.^۱ آنچه در این تحقیق مد نظر است، بررسی تأثیری است که پذیرش و اعتراف به یگانگی خداوند بر اخلاق انسان می‌گذارد. توضیح آنکه پذیرش این باور دیگر جایی برای تکبر، حسادت و ... باقی نمی‌گذارد و تحقق این باور صفات مذموم را از انسان می‌شوید و او را آراسته به صفات پسندیده می‌کند و موجب می‌شود انسان خود را مکلف بداند به انجام دستورات الهی و پرهیز از آنچه خداوند از آن نهی کرده است.

۱.۲.۳. رابطه باورها و اعمال انسانی

۱.۲.۳.۱. اهمیت اعمال

سرنوشت آدمی بر اساس اعمال او مشخص می‌شود: ﴿وَأَنْ لَّيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى﴾؛^۲ «و اینکه برای انسان جز حاصل تلاش او نیست». در بسیاری از آیات قرآن ایمان و عمل صالح در کنار هم واقع شده‌اند، گویی این دو از هم جدا ناپذیرند. از مجموعه آیاتی که در آن‌ها از عمل صحبت شده است، می‌توان به نقش بسیار مهم عمل در سعادت و یا شقاوت انسان پی برد.

از بررسی آیات قرآن، می‌توان نتیجه گرفت که مبانی عمل، در سه نوع مبنای اساسی خلاصه می‌شود: مبانی شناختی، گرایشی و ارادی. در خصوص مبنای شناختی می‌توان به آن آیه از قرآن اشاره نمود که عمل برخی از افراد را چون سرابی در بیابان می‌داند. یعنی عمل این افراد بر اساس محاسبه ذهنی شکل گرفته است و این محاسبه هر چند تخمینی و سست است اما از جنس شناخت است:

﴿... أَعْمَالُهُمْ كَسَرَابٍ بِقِيعَةٍ يَحْسَبُهُ الظَّمَانُ مَاءً...﴾^۳

«کارهایشان چون سرابی در زمینی هموار است که تشنه، آن را آبی می‌پندارد».

۱. محمد/ ۳۲: ﴿إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَ شَاقُّوا الرَّسُولَ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْهُدَىٰ لَنْ يَضُرُّوا اللَّهَ شَيْئًا وَ سَيُحِيطُ أَعْمَالُهُمْ﴾؛ «کسانی که کافر شدند و [مردم را] از راه خدا باز داشتند و پس از آنکه راه هدایت بر آنان آشکار شد، با پیامبر [خدا] در افتادند، هرگز به خدا گزند نمی‌رسانند و به زودی [خدا] کردهایشان را تباه خواهد کرد».

۲. نجم / ۳۹.

۳. نور / ۳۹.

کانال پژوهش مهرگان در ایتا و تلگرام

در مورد مبنای گرایشی، عمل هر گروه از افراد را چنان معرفی می‌کند که در نظر آنان آراسته و جذاب است. این آراستگی، ناظر به جنبه هیجانی و کششی عمل است به طوری که فردی که عملی را انجام می‌دهد، آن را زیبا و جذاب می‌یابد و به سوی آن گرایش دارد:

﴿... كَذَلِكَ زَيْنًا لِّكُلِّ أُمَّةٍ عَمَلُهُمْ...﴾^۱؛

«این گونه برای هر امتی کردارشان را آراستیم».

در مورد مبنای ارادی و اختیاری عمل، آن آیه مد نظر است که در تبیین عمل کسانی که از حضور در جنگ خودداری کردند و در توجیه عمل خود، بی پناهی خانه و خانواده خود را مطرح کردند، اراده و تصمیم فرار از جنگ را مانند عمل آن‌ها ذکر می‌کند:

﴿... يَقُولُونَ إِنَّا بِيُتُونَا عَوْرَةً وَمَا هِيَ بِعَوْرَةٍ إِن يُرِيدُونَ إِلَّا فِرَارًا﴾^۲؛

«می‌گفتند: خانه‌های ما بی‌حفاظ است و [لی خانه‌هایشان] بی‌حفاظ نبود، [آنان] جز گریز [از جهاد] چیزی نمی‌خواستند».^۳

۱.۲.۳.۲. تأثیر باور بر عمل

وقتی که آگاهی‌های ما رنگ تعلق قلبی گیرند، اعمال خاصی متناسب با آن‌ها انجام می‌دهیم. در این حالت آگاهی‌های ما با رویکرد خاص نفسانی که به آن‌ها تعلق گرفته است در اخلاق انسان تأثیر می‌گذارد و اخلاق متناسب با آن شکل می‌گیرد. اگر باور را به معنای اعتقاد بگیریم، می‌توان در رابطه اعتقاد با اخلاق گفت، انسانی که عقیده خاصی دارد، خلق مناسب آن را خواهد داشت و اگر بر اثر عواملی از عقیده خود منصرف شود، آن خلق را نیز از دست می‌دهد. بر اساس تعریفی که از عمل ارائه کردیم، اخلاق هم جزئی از اعمال ما به حساب می‌آیند. در حقیقت اعتقاد به چیزی در اعمال ما بروز می‌کند:

﴿وَإِذَا سَمِعُوا مَا أُنْزِلَ إِلَى الرَّسُولِ تَرَى أَعْيُنُهُمْ تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ مِمَّا عَرَفُوا مِنَ الْحَقِّ...﴾^۴؛

۱. انعام / ۱۰۸.

۲. احزاب / ۱۳.

۳. باقری، خسرو، «بررسی تطبیقی طرحواره اسلامی عمل با انسان شناسی (پسا) ساختارگرا»، فصلنامه تعلیم و تربیت، شماره ۹۸، ۱۳۸۸ش، ص ۱۲.

۴. مائده / ۸۳.

کانال پژوهش مهرگان در ایتا و تلگرام

«و چون آنچه را به سوی این پیامبر نازل شده، بشنوند، می‌بینی بر اثر آن حقیقتی که

شناخته‌اند، اشک از چشم‌هایشان سرازیر می‌شود».

اعتقاد این افراد هنگام شنیدن آیات قرآن، به صورت اشک در اعمال آن‌ها ظاهر می‌شود و اشکشان نشان از

عقیده آن‌ها است.

تأثیر باور و عقیده بر اعمال آدمی تا حدی است که در بسیاری از آیات قرآن ایمان و عمل صالح در کنار هم

ذکر شده‌اند. تأثیر ایمان و عمل دو سویه است، یعنی از یکسوی ایمان موجب می‌شود تا انسان عمل صالح انجام

دهد و از سوی دیگر عمل صالح نیز موجب می‌شود تا ایمان افزایش یابد:

﴿وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا وَإِنَّ اللَّهَ لَمَعَ الْمُحْسِنِينَ﴾^۱؛

«و کسانی که در راه ما کوشیده‌اند، به یقین راه‌های خود را بر آنان می‌نماییم و در حقیقت،

خدا با نیکوکاران است».

یعنی اگر انسان عمل صالحی انجام دهد و آن عمل با انگیزه بندگی باشد، این عمل موجب افزایش ایمان او

خواهد شد. از طرفی دیگر عمل صالح ثمره ایمان است، یعنی ایمان موجب پیدایش عمل صالح می‌شود:

﴿إِنَّمَا يَعْمُرُ مَسَاجِدَ اللَّهِ مَنْ ءَامَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَ أَقَامَ الصَّلَاةَ وَ ءَاتَى الزَّكَاةَ وَ لَمْ

يَخْشَ إِلَّا اللَّهَ فَعَسَىٰ أُولَٰئِكَ أَنْ يَكُونُوا مِنَ الْمُهْتَدِينَ﴾^۲؛

«مساجد خدا را تنها کسانی آباد می‌کنند که به خدا و روز باز پسین ایمان آورده و نماز برپا

داشته و زکات داده و جز از خدا ترسیده‌اند، پس امید است که اینان از راه‌یافتگان باشند».

رابطه عمل با ایمان تا حدی است که اگر انسان ایمان نداشته باشد، عمل اشتباه، در نظر این فرد درست جلوه

می‌کند، یعنی این فرد عمل بد خود را خوب تصور می‌کند، بدون آنکه توجهی به آن داشته باشد^۳:

﴿إِنَّ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ زَيَّنَّا لَهُمْ أَعْمَالَهُمْ فَهُمْ يَعْمَهُونَ﴾^۴؛

«کسانی که به آخرت ایمان ندارند، کردارهایشان را در نظرشان بیاراستیم [تا هم چنان]

سرگشته بمانند».

۱. عنکبوت / ۶۹.

۲. توبه / ۱۸.

۳. نصری، عبدالله، مبانی انسان‌شناسی در قرآن، تهران، موسسه فرهنگی دانش و اندیشه معاصر، ۱۳۷۹ش، صص ۲۷۲-۲۷۳.

۴. نمل / ۴.

کانال پژوهش مهرگان در ایتا و تلگرام

در حقیقت ایمان مقتضی عمل است و ایمان بدون عمل ممکن نیست، زیرا گفتیم حقیقت ایمان فقط دانستن نیست، بلکه علاوه بر آن لازم است قلب انسان نیز آن مسأله را بپذیرد و تصمیم بر التزام به لوازم آن داشته باشد. ایمان در صورتی تحقق می‌یابد که انسان به صورت اختیاری قلب خود را آماده کند و خدایی خداوند را بپذیرد و به لوازم آن ملتزم شود. بنابراین چنین فرضی درست نیست که انسان ایمان داشته باشد و عمل نکند.^۱ بر همین اساس است که در قرآن در بیان حال اعراب که ادعای ایمان می‌کردند، و برای ایمان آوردنشان بر پیامبر منت می‌نهادند، پیامبر مأمور شدند در پاسخشان بفرمایند:

﴿قَالَتِ الْأَعْرَابُ آمَنَّا قُلْ لَمْ تُؤْمِنُوا وَلَكِنْ قُولُوا أَسْلَمْنَا وَلَمَّا يَدْخُلِ الْإِيمَانُ فِي قُلُوبِكُمْ...﴾^۲؛

«[برخی از] بادیه‌نشینان گفتند: ایمان آوردیم. بگو: ایمان نیاورده‌اید، لیکن بگویید: اسلام آوردیم و هنوز در دل‌های شما ایمان داخل نشده است».

۱.۲.۳.۳. چگونگی تأثیر باور بر عمل

گستره عمل، در وجود آدمی بسیار وسیع است. به طوری که در اندیشه اسلامی عمل، اعم از عمل بیرونی (عمل جوارحی) و عمل درونی (عمل جوانحی) است. قائل شدن به این گستره، بر اساس سه مبنای شناخت، گرایش و اراده است. به همین دلیل برای پی بردن به چگونگی رابطه باور با عمل، به چگونگی رابطه باور با این سه مبنا می‌پردازیم.

۱.۲.۳.۳.۱. رابطه باور با شناخت

معرفت خداشناسی برای همه انسان‌ها به صورت فطری است. البته باید توجه داشت که ممکن است فطرت توحیدی انسان، مانند دیگر امور فطری و غریزی، تحت تأثیر عواملی که در آینده به آن‌ها اشاره خواهیم کرد، حجاب گیرد. معرفت فطری ما لازم است با عواملی مانند بندگی و عبادت تقویت شود. البته چنین نیست که هر کس به چیزی معرفت دارد، به آن شی باور هم داشته باشد. درست است که برای باور باید معرفت داشت اما این طور نیست که به هر چه معرفت داشته باشیم، به باور هم رسیده باشیم. باور مرحله بعدی معرفت است. معرفتی که مورد قبول و پذیرش قلب باشد، به باور تبدیل می‌شود. یعنی معرفت اعم از باور است و تمام باورها بر اساس معرفت صورت می‌گیرد.

۱. مصباح یزدی، محمد تقی، اخلاق در قرآن، قم، موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی، ۱۳۸۰ش، ج ۱، ص ۱۳۶.
۲. حجرات/ ۱۴.

کانال پژوهش مهرگان در ایتا و تلگرام

با بررسی آیات قرآن در می‌یابیم که اسلام برای ما تنها یک سری دستورات و تکالیف رقم نزده است، بلکه در کنار این‌ها جهان بینی انسان را هم دگرگون می‌کند. جمله «إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ» در آیات قرآن بسیار تکرار شده، که هم به گرایشات فرد جهت می‌دهد و هم جهان بینی افراد را می‌سازد.

البته ذکر این نکته لازم است که در وجود انسان از سوی خداوند، نوعی تمایل و کشش به انجام کارهای نیک نهادینه شده است، که اگر انسان به حال خود واگذار شود به انجام آن اعمال گرایش خواهد داشت مگر این که این فطرت آن‌ها حجاب گیرد.^۱

وقتی انسان وارد زندگی می‌شود علاوه بر فطریات، شناخت و به دنبال آن گرایش‌هایی کسب می‌کند که این مجموعه راه او را مشخص می‌کند. مهم این است که معرفت‌های اکتسابی ما اگر هم جهت با معرفت‌های فطری باشند، موجب شکل‌گیری گرایش‌های اکتسابی در جهت گرایش‌های فطری می‌شود.

۱.۲.۳.۳.۳.۳ رابطه باور با اراده

انسان به موجب مختار بودنش دارای اراده است، بدین معنا که عملی که انجام می‌دهد خودش عامل آن است و کسی او را مجبور به انجام آن عمل نکرده است. اگر چه انسان مختار است اما شرایط و محیط پیرامون او زمینه‌ای ایجاد می‌کنند که در تصمیم‌گیری‌های فرد مؤثر است. در آیات قرآن به صورت مکرر مردم به ایمان دعوت شده‌اند. دعوت در حقیقت مساعد کردن شرایط، برای گرفتن تصمیم درست است. دو عامل مؤثر در تصمیم‌گیری‌ها، شناخت و تمایلات قلبی و گرایشات او است.

این اندیشه همچنان در طول تاریخ تاکنون رواج داشته و حتی در دوران معاصر، موضوع بررسی‌ها و تحقیقات تجربی قرار گرفته است. از جمله کسانی که در قرن اخیر به بررسی این رابطه با روش تجربی پرداخته‌اند، کلبه‌گ است. او از اولین کسانی بود که به تحقیق در این زمینه پرداخت، به گونه‌ای که پس از او تلاش‌هایی که برای برنامه‌ریزی به منظور بالا بردن سطح رشد اجتماعی و اخلاقی افراد صورت گرفته، به شدت متأثر از نظریه «رشد اخلاقی» کلبه‌گ بوده است. در این نظریه، به نوعی رابطه تقویت‌کنندگی بین رشد قضاوت اخلاقی و بروز رفتار اخلاقی اشاره شده است. یعنی رشد قضاوت و تفکر اخلاقی، که از مقوله شناخت و بینش است، احتمال بروز

۱. ر.ک: قدردان ملکی، محمد حسن، «خداشناسی فطری (ادله و شبهات)»، فصلنامه علمی ترویجی قیسات، شماره ۳۶، ۱۳۸۴ش، صص ۷۶ و ۷۷.

کانال پژوهش مهرگان در ایتا و تلگرام

رفتار اخلاقی را افزایش می‌دهد. برای مثال، بزه‌کاران در مقایسه با افراد مطیع قانون، که از نظر تراز سنی و هوشی یکسان هستند، از لحاظ قضاوت اخلاقی در سطح پایین‌تری قرار دارند.^۱

۱.۲.۳.۴. شکل‌گیری شاکله

شناخت صحیح و شکل‌گیری تمایلات بر اساس آن، جنبشی در اراده آدمی پدید می‌آورد که موجب می‌شود شناخت به عمل تبدیل شود. اگر عمل پیوسته و مستمر باشد به تدریج باور در اعماق درون نفوذ می‌کند تا جایی که شخصیت انسانی یا به تعبیر قرآن شاکله افراد شکل می‌گیرد: ﴿قُلْ كُلُّ يَعْمَلُ عَلَى شَاكِلَتِهِ﴾؛ بگو: هر کس بر حسب ساختار [روانی و بدنی] خود عمل می‌کند.

شاکله به معنای هر گونه عادت و مذهب و روشی که به انسان جهت می‌دهد. عاداتی که انسان بر اثر تکرار یک عمل اختیاری کسب کرده است و همچنین اعتقاداتی که با استدلال و یا از روی تعصب پذیرفته است شاکله محسوب می‌شوند. بیشتر ملکات و روحیات انسان جنبه اختیاری دارد، چرا که انسان هنگامی که عملی را تکرار کند، نخست به حالت و سپس به عادت و بعد تبدیل به ملکه می‌شود. همین ملکات است که به اعمال انسان شکل می‌دهد و خط او را در زندگی مشخص می‌سازد. در حالی که پیدایش آن مستند به عوامل اختیاری بوده است.^۳

در بعضی از روایات شاکله به نیت تفسیر شده است. امام صادق (علیه السلام) می‌فرماید: همانا نیت همان عمل است، سپس این قول خدای عز و جل را تلاوت فرمود: «بگو همگی طبق روش خود عمل می‌کنند، یعنی طبق نیت خود.»^۴

این تفسیر، نکته جالبی در بر دارد و آن اینکه نیت انسان که از اعتقادات او برمی‌خیزد به عمل او شکل می‌دهد و خود نیت یک نوع شاکله یعنی امر مقید کننده است، لذا گاهی نیت را به خود عمل، تفسیر فرموده و گاه آن را برتر از عمل شناخته‌اند، چرا که به هر حال خط عمل منشعب از خط نیت است.^۵

۱. اتکینسون، ریتا و دیگران، زمینه روانشناسی، ترجمه محمد نقی براهنی و دیگران، تهران، رشد، ۱۳۷۰ش، ج ۱، ص ۱۵۲.

۲. اسرا/ ۸۴.

۳. مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، تهران، دار الکتب الاسلامیه، ۱۳۷۴ش، ج ۱۲، ص ۲۴۸.

۴. کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، تهران، اسلامیه، ۱۳۶۲ش، ج ۲، ص ۱۶، ج ۴: عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ (عَلَيْهِ السَّلَامُ): ...النِّيَّةُ أَفْضَلُ مِنَ الْعَمَلِ أَلَا وَ إِنَّ النِّيَّةَ هِيَ الْعَمَلُ ثُمَّ تَلَا قَوْلُهُ عَزَّ وَ جَلَّ قُلْ كُلُّ يَعْمَلُ عَلَى شَاكِلَتِهِ يَعْنِي عَلَى نِيَّتِهِ.

۵. مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، پیشین، ج ۱۲، ص ۲۴۸.

فصل دوم:

عوامل اجتماعی عدم شکوفایی باور توحید

کانال پژوهش مهرگان در ایتا و تلگرام

۲. عوامل اجتماعی عدم شکوفایی باور توحید

در جهان بینی توحیدی، انسان موجودی است که از دو راه می‌تواند به رشد و شکوفایی برسد؛ یکی هدایت فطری و دیگری هدایت بیرونی که عبارت است از ارسال پیامبران و دعوت آن‌ها به سوی توحید. تمامی انسان‌ها بر فطرت الهی آفریده شده‌اند^۱ و خداپرستی انسان‌ها ریشه فطری دارد. علامه طباطبایی درباره فطرت می‌گوید: «انسان دارای فطرتی خاص به خود است، که او را به سنت خاص زندگی و راه معینی که منتهی به هدف و غایتی خاص می‌شود، هدایت می‌کند راهی که جز آن راه را نمی‌تواند پیش گیرد»^۲. اما با اینکه همه بر فطرت توحید خلق شده‌ایم، عده‌ای را می‌بینیم که خدا را انکار کرده و یا گاهی خدا را فراموش می‌کنند. از این جا باید گفت گرچه فطرت آدمی خداجو است، اما ممکن است در اثر عواملی حجاب گیرد. اگر این عوامل برطرف نشوند، این حجاب‌ها مانع خداپرستی شده و فطرت آدمی شکوفا نمی‌شود. برخی از این عوامل به واسطه حضور شخص در جامعه ایجاد می‌شود و باعث می‌شود برخی امور فطری که جنبه قوه و استعداد دارد به فعلیت نرسند. اما اگر این عوامل برطرف شده و فطرت آدمی شکوفا شود، باور توحید در زندگی جریان پیدا می‌کند. اگر این باور دائمی و همیشگی شود موجب شکل گیری اعتقادات ما می‌شود. از این رو اهمیت برطرف کردن این حجاب‌ها مشخص می‌شود.

برای برطرف کردن این حجاب‌ها، نیاز به دستورات فردی و اجتماعی داریم. یعنی هم فرد باید به مراقبت پردازد و هم جامعه‌ای سالم باید داشت. تلاش پیامبران برای تشکیل حکومت، تلاشی در جهت داشتن جامعه‌ای سالم و به دنبال آن افراد سالم بوده است. دعوت پیامبران به توحید برای زنده نگاه داشتن باور توحیدی در جامعه است.

۱. روم / ۳۰: ﴿فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا فِطْرَتَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ﴾

۲. طباطبایی، محمد حسین، پیشین، ج ۱۶، ص ۱۷۹.

خدمات پژوهشی مهرگان

منبع یابی تخصصی ، پیشینه یابی عام و خاص

پیشنهاد موضوع ، ارسال منابع دیجیتال

تبدیل pdf فارسی به word

علوم اسلامی و علوم انسانی

واتساپ ۰۹۳۶۲۱۳۸۱۵۶ مهندس مهرگان

تلگرام، ایتا، سروش، اینستاگرام

@ketabdar52